



معمای خاورمیانه

اهمیت منطقه خاورمیانه

حدود ۶۵ درصد ذخایر نفت جهان در منطقه خاورمیانه قرار دارد به عبارت دیگر از مجموع ۱۰۴۷/۷۰۰ میلیارد بشکه نفت جهان ۶۸۵/۶ میلیارد بشکه آن در منطقه خاورمیانه قرار دارد. همچنین حدود ۴۰ درصد از ذخایر گاز جهان نیز در این منطقه قرار گرفته است (جداول ۱ و ۲). مضافاً اینکه ۲۸/۵ درصد از تولید جهانی نفت در این منطقه صورت می گیرد. قابل توجه اینکه بخش اعظم ظرفیت مازاد تولیدی نفت که در شرایط بحرانی نقش کلیدی در بازار نفت ایفاء می کند، در این منطقه قرار دارد (حدود ۸۳ درصد از ظرفیت تولیدی مازاد اوپک به کشورهای خاورمیانه ای این سازمان تعلق دارد).

نکته با اهمیت اینکه تحولات مهم در بازار نفت معمولاً با تحولات این منطقه مقارن بوده است، به عنوان مثال در دهه های پنجاه تا ۹۰ تحولات مهم نظیر بحران کانال سوئز، جنگ اعراب و اسرائیل، انقلاب اسلامی ایران، جنگ ایران و عراق و اشغال نظامی کویت توسط عراق به ترتیب باعث کاهش ۱/۰، ۸/۷، ۹/۷ و ۲/۷ درصد در تولید جهانی نفت و افزایش قابل توجه قیمت ها شد. به نظر می رسد در مورد اهمیت منطقه خاورمیانه بیش از این نیازی به توضیح نباشد، اما علیرغم اهمیت این منطقه بی نظیر سوالات و ابهامات زیادی در این مورد

وجود دارد که موقعیت این منطقه را پیچیده تر می کند. قابل توجه اینکه ریشه این پیچیدگی ها اغلب در خارج از منطقه خاورمیانه قرار داشته و به عبارت دیگر معمولاً مشکلات توسط قدرت های خارج از منطقه به آن تحمیل می شود.

نکته اول: واقعیت ها و انتظارات

انتظارات بازار نفت و مصرف کنندگان عمده از منطقه خاورمیانه فوق العاده زیاد است؛ اما سؤال بنیادین این است که چرا متناسب با انتظارات، امکانات و شرایط لازم برای تحقق آنها فراهم نمی شود؟ البته برخی اوقات نیز رفتار بعضی از مصرف کنندگان عمده عملاً خود مانعی در جهت تحقق این خواسته ها است. مصرف کنندگان عمده در پیش بینی های بلندمدت خود انتظار دارند بخش قابل توجهی از نیازهای آتی نفت جهان از این منطقه تأمین شود. آنان انتظار دارند ۳۰/۴ میلیون بشکه در روز (۶۷/۵ درصد) از افزایش تقاضای آتی جهان که ۴۵ میلیون بشکه در روز تا سال ۲۰۳۰ پیش بینی می شود از منطقه خاورمیانه تأمین شود؛ اما آنان معتقدند نیاز خاورمیانه تنها ۱۸ درصد از سرمایه هایی است که می بایست در بخش بالادستی نفت جهان سرمایه گذاری شود در مقابل آنان نیاز بخش بالادستی OECD و کشورهای با اقتصاد در حال گذار (شوروی سابق) را بیش از خاورمیانه برآورد کرده اند در حالی که انتظار آنان از OECD تولید ۱۲/۸

میلیون بشکه در روز تا سال ۲۰۳۰ است (تولید کنونی OECD حدود ۲۱ میلیون بشکه در روز است) آنها رقم ۶۸۴ میلیارد دلار را برای بخش بالادستی OECD پیش بینی کرده اند. همچنین آنها انتظار دارند کشورهای با اقتصاد در حال گذار با بهره مندی از سرمایه ای بیشتر از بخش بالادستی خاورمیانه (۴۲۲ میلیارد دلار) تولید خود را تا سال ۲۰۳۰ حدود ۶/۸ میلیون بشکه در روز افزایش دهند.

به نظر می رسد تحقق انتظارات مصرف کنندگان از منطقه خاورمیانه با شرایط و امکانات موجود بسیار بعید باشد؛ زیرا براساس گزارش منابع مصرف کننده هم اکنون حدود ۱/۴ تولید نفت جهان در منطقه خاورمیانه صورت می گیرد که تا سال ۲۰۳۰ این مقدار می بایست به ۴۴ درصد افزایش یابد. علاوه بر آن کشورهای خاورمیانه با افت طبیعی تولید به میزان ۵ درصد در سال مواجه هستند از این رو آنها علاوه بر جبران این افت می بایست ۴/۳۰ میلیون بشکه در روز نیز بر سطح تولید خود تا سال ۲۰۳۰ بیفزایند که با در نظر گرفتن افت یاد شده کشورهای خاورمیانه می بایست تا سال ۲۰۳۰ به میزان ۶۵ میلیون بشکه در روز ظرفیت سازی نمایند. قابل توجه است که IEA در برآورد خود تنها رقم ۴۰۸ میلیارد دلار سرمایه گذاری را برای این مهم کافی قلمداد کرده است (جداول ۳ و ۴).

نکته دوم: امنیت و سرمایه گذاری

جدول شماره ۱. میزان مخازن نفتی جهان

(میلیارد بشکه)

مخازن قابل استحصال	پایان سال ۱۹۸۲	پایان سال ۱۹۹۲	پایان سال ۲۰۰۱	پایان سال ۲۰۰۲	درصد سهم به نسبت مخزن به تولید	نسبت مخزن به تولید
آمریکای شمالی	۹۱/۶	۹۰/۹	۶۲/۵	۳۹/۹	۳/۸	۱۰/۳
آمریکای لاتین	۳۰/۲	۷۲/۵	۹۶	۹۸/۶	۹/۲	۲۲
اروپا و اوراسیا	۸۸/۸	۷۵	۸۴	۹۷/۵	۹/۳	۱۷
خاورمیانه	۲۶۹	۶۶۱/۸	۶۸۵/۶	۶۸۵/۶	۶۵/۶	۹۲
آفریقا	۵۷/۸	۶۱/۹	۷۷/۳	۷۷/۳	۷/۲	۲۷/۳
آسیا - پاسیفیک	۳۹/۲	۴۲/۶	۳۳/۸	۳۸/۷	۳/۷	۱۳/۷
کل جهان	۶۷۶/۷	۱۰۰۶/۷	۱۰۵۱/۳	۱۰۴۷/۷	۱۰۰	۲۰/۶

منبع: BP Statistical Review of World Energy, ۲۰۰۳

است که در چنین شرایطی نه تنها سرمایه گذاران حاضر به سرمایه گذاری در بخش نفت و گاز نیستند بلکه استفاده از توان گذشته نیز بسیار دشوار می باشد. جالب توجه اینکه به دلیل شرایط روانی ایجاد شده قیمت های نفت نیز در سطحی بالاتر از شرایط عادی قرار می گیرند که در این مورد برخی مصرف کنندگان، عرضه کنندگان نفت را مقصر بالا بودن قیمت ها معرفی می کنند در حالی که در ماه های اخیر عرضه کنندگان نفت، بویژه اوپک و بالاخص صادرکنندگان نفت خاورمیانه تمامی تلاش های خود را در جهت تأمین نیازهای بازار، با استفاده از ظرفیت های مازاد خود به عمل آورده اند. سؤال عمده اینکه آیا سرمایه گذاری در

بوده است. در سال های اخیر این فعل و انفعالات وارد مرحله نوینی شده و امنیت منطقه بیش از پیش مورد تهدید قرار گرفته است. بویژه آنکه با تهدید، ارباب، لشکرکشی و اشغال نظامی این روند در حال تشدید است؛ اما آیا اشغال نظامی یک یا چند کشور نفت خیر امنیت عرضه نفت کشورهای مصرف کننده را افزایش می دهد؟ برخی از سیاستمداران ساده لوح چنین می اندیشیدند، اما اشغال نظامی عراق و مشکلات پس از آن خیلی زود خط بطلانی بر صحت این نظریه و خیال پردازی های واهی سیاستمداران قشری نگر بود. هم اکنون نه تنها شرایط امنیتی در عراق بهبود نیافته بلکه روز به روز بر دامنه ناامنی ها افزوده می شود پر واضح

با توجه به اینکه منطقه خاورمیانه مسئولیت عمده ای در تأمین نیازهای آتی نفت جهان خواهد داشت و این امر مستلزم سرمایه گذاری های لازم در منابع نفت و گاز منطقه است و با اذعان به این نکته مهم که امنیت و آرامش از جمله نیازهای ضروری سرمایه گذاری است معلوم نیست چرا معدودی از مصرف کنندگان عمده سعی در ناآرام ساختن این منطقه دارند؟ در حالی که ایجاد شرایط امن برای ظرفیت سازی نفت و گاز منطقه خاورمیانه، امنیت انرژی را برای مصرف کنندگان به ارمغان خواهد داشت، اما متأسفانه در دهه های اخیر با دخالت دولت های خارج از منطقه، خاورمیانه دستخوش تحولات و ناامنی های گسترده ای

جدول شماره ۲. میزان مخازن قابل استحصال گاز جهان

(میلیارد متر مکعب)

آمریکای شمالی	۱۹۸۲	۱۹۹۲	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
آمریکای لاتین	۸۲۶۹	۷۳۸۲	۶۷۳۳	۶۸۸۷	۶۸۹۸
اروپای شرقی	۵۱۸۰	۷۸۲۲	۷۹۹۸	۸۰۳۸	۷۵۰۷
اروپای غربی	۳۵۶۲۲	۵۶۷۳۹	۵۶۵۲۵	۵۶۳۳۷	۵۷۳۹۳
خاورمیانه	۵۰۱۸	۵۶۲۳	۷۰۷۶	۷۰۲۸	۶۹۵۵
آفریقا	۲۵۹۰۷	۴۲۴۳۲	۵۹۸۰۷	۷۱۳۵۶	۷۱۵۳۶
آسیا - پاسیفیک	۶۳۹۵	۹۹۴۷	۱۲۴۶۵	۱۳۱۰۷	۱۳۲۰۷
کل جهان	۶۱۷۵	۱۱۶۷۸	۱۳۸۰۲	۱۴۰۳۲	۱۴۱۱۸
	۹۲۵۶۸	۱۳۳۶۲۲	۱۶۲۲۱۶	۱۷۶۸۲۷	۱۷۷۷۲۴

جدول شماره ۳. برآورد آژانس بین‌المللی انرژی از سرمایه مورد نیاز

بخش نفت در برهه ۲۰۰۱-۲۰۳۰ (میلیارد دلار)

منطقه	بخش اکتشاف و توسعه	نفت غیرمرسوم و GTL	بخش پالایش	کل
OECD	684	114	43	622
روسیه و کشورهای با اقتصاد در حال گذار	422	0	26	448
چین	69	0	50	119
جنوب و شرق آسیا	87	7	69	163
خاورمیانه	408	16	99	523
آفریقا	311	7	42	360
آمریکای لاتین	241	59	37	336

می‌دهد. در سال ۲۰۰۲ کشورهای صادرکننده نفت خاورمیانه حدود ۴۵ میلیارد دلار صرف هزینه‌های دفاعی نمودند که این مبلغ با توجه به درآمدهای ارزی این کشورها قابل توجه است (جدول شماره ۵).

نکته چهارم: وابستگی به نفت خاورمیانه
کشورهای صنعتی (بویژه آمریکا) مدعی هستند که سعی دارند وابستگی خود را به نفت، بویژه به نفت، وارداتی و بالاخص به نفت منطقه خاورمیانه کاهش دهند؛ اما معلوم نیست چرا در عمل حضور خود را در منطقه خاورمیانه تقویت می‌کنند؟ آنان سعی دارند با بزرگ‌نمایی سایر مناطق تولید نفت، نظیر دریای خزر و آب‌های عمیق و پیشرفت تکنولوژی در استفاده از نفت خام‌های غیرمرسوم و نظایر آن نقش نفت منطقه خاورمیانه را در صحنه جهانی رو به کاهش نشان دهند در حالی که آنان با حضور سیاسی نظامی گسترده خود در این منطقه بر اهمیت روزافزون نفت این منطقه صحنه گذاشته و وابستگی روز افزون خود را تأیید می‌کنند.

براساس پیش‌بینی منابع مصرف‌کنندگان (دپارتمان انرژی آمریکا) وابستگی کلیه بلوک‌های بزرگ مصرف‌کنندگان اعم از آمریکا، اروپا، چین و ژاپن به نفت وارداتی بشدت در حال افزایش است (جدول شماره ۶). از طرف دیگر منبع اصلی تأمین کننده نیازهای آتی جهان، خاورمیانه است. از این رو پیش‌بینی

در سرمایه‌گذاری مفید ایجاد نمی‌کنند؟ هم اکنون سالیانه حدود شصت میلیارد دلار صرف هزینه‌های دفاعی کشورهای خاورمیانه می‌شود که این مقدار حدود ۱۰-۵ درصد GDP کشورهای منطقه را شامل می‌شود. بدیهی است با بهبود شرایط امنیتی منطقه و رفع تهدیدات، بخشی از این هزینه‌ها با تغییر جهت می‌تواند به بخش‌هایی نظیر نفت و گاز و انرژی سوق پیدا کند که در این صورت نیاز به سرمایه‌های خارج از منطقه کاهش خواهد یافت. براساس برآوردهای صورت گرفته به طور متوسط تا سال ۲۰۱۰ سالیانه ۱۲ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در صنعت نفت منطقه خاورمیانه می‌بایست صورت گیرد که این مقدار در برهه ۲۰۳۰-۲۰۲۰ به ۲۳ میلیارد دلار در سال افزایش خواهد یافت. البته به نظر می‌رسد نیاز منطقه خاورمیانه بیش از این باشد اما به هر حال با مقایسه ارقام مورد نیاز سالیانه سرمایه‌گذاری در صنعت نفت منطقه خاورمیانه و هزینه‌های تسلیحاتی می‌توان به خوبی دریافت که رفع تشنج از منطقه و کاهش بودجه‌های نظامی می‌تواند به تأمین بخشی از نیازهای سرمایه‌گذاری این منطقه کمک کند. قابل توجه اینکه بخش قابل توجهی از هزینه‌های تسلیحاتی منطقه خاورمیانه توسط کشورهای صادرکننده نفت صورت می‌گیرد که به طور طبیعی توان مالی این کشورها را جهت سرمایه‌گذاری در بخش صنعت نفت کاهش

جهت افزایش ظرفیت‌های تولیدی نفت و گاز منطقه خاورمیانه که عمده‌ترین منبع تأمین نیازهای آتی جهان است، توسط چه کسانی باید صورت گیرد. اگر این سرمایه‌گذاری باید توسط سرمایه‌گذاران بین‌المللی صورت گیرد، لازمه این اقدام برقراری امنیت و اطمینان از بازگشت سرمایه و سود مورد انتظار آنها است، اما اگر این سرمایه‌می‌بایست از منابع مالی منطقه خاورمیانه تأمین شود در این صورت اولاً کشورهای منطقه، بویژه صادرکنندگان نفت و گاز لازم است از درآمد قابل قبولی برخوردار باشند که علاوه بر تأمین نیازهای جاری بخشی را نیز به سرمایه‌گذاری در بخش‌های نفت و گاز اختصاص دهند، ثانیاً تهدید و ارباب نیروهای خارجی در این کشورها می‌بایست از بین رفته تا این کشورها بتوانند تمامی توان انسانی و مالی خود را در این جهت صرف نمایند.

نکته سوم: هزینه‌های نظامی
رقابت‌های تسلیحاتی باعث گردیده که هزینه‌های نظامی، بخش قابل توجهی از بودجه کشورهای منطقه خاورمیانه را به خود اختصاص دهد. قابل توجه اینکه این رقابت هزینه‌زا و مخرب معمولاً توسط برخی از قدرت‌های خارج از منطقه تشویق می‌گردد. سؤالی که در این مورد مطرح است آن که چرا قدرت‌های جهانی به جای تشویق رقابت‌های تسلیحاتی، زمینه‌های لازم را جهت رقابت

می‌شود وابستگی کشورهای آسیایی به نفت خاورمیانه در سال‌های آتی از مرز ۸۰ درصد گذشته و طی دهه‌های آتی از مرز ۹۰ درصد نیز فراتر رود. همچنین واردات نفت آمریکای شمالی از خلیج فارس در سال ۲۰۲۵ به دو برابر افزایش خواهد یافت. همچنین وابستگی آمریکا هم به نفت اوپک و هم به نفت خاورمیانه رو به افزایش است. براساس پیش‌بینی یک منبع رسمی آمریکایی (EIA) واردات نفت آمریکا در سال‌های آینده از اوپک و نیز خاورمیانه به مراتب بیشتر از ارقام کنونی خواهد بود. (جدول شماره ۷ و ۸).

چنانچه ادعای کشورهای صنعتی در کاهش وابستگی آنان به نفت خاورمیانه صحت داشته باشد (که شواهد موجود این ادعا را ثابت نمی‌کند) می‌بایست بتدریج از حساسیت آنان به منطقه کاسته شود و بالعکس حساسیت کشورهای آسیایی که وابستگی آنان بشدت به نفت خاورمیانه بالا خواهد رفت و بازار طبیعی نفت خاورمیانه محسوب می‌شوند باید روز به روز بیشتر شود. در حالی که اساساً حساسیت آنان در مقایسه با کشورهای غربی قابل مقایسه نیست. بدیهی است کاهش وابستگی

کشورهای غربی به نفت خاورمیانه ممکن است از سالیان گذشته مد نظر بوده باشد، اما واقعیتها و حقیقت‌های موجود دستیابی به این هدف را بسیار دشوار کرده است. از این رو عملاً نه تنها این وابستگی در حال کاهش نیست بلکه روز به روز نیز افزایش می‌یابد.

نکته پنجم: مصرف داخلی کشورهای صادرکننده نفت

برخی از اوقات نگرانی‌هایی از جانب کشورهای مصرف‌کننده در مورد امنیت عرضه انرژی ابراز می‌شود، اما آیا صرفاً ابراز نگرانی می‌تواند مشکلی را حل کند؟ به نظر می‌رسد کشورهای مصرف‌کننده می‌بایست به کمک کشورهای تولیدکننده جریان عرضه انرژی، بویژه نفت و گاز را تسهیل نمایند. از جمله عواملی که ممکن است عرضه آتی نفت را به بازارهای مصرف تحت الشعاع قرار دهد، افزایش مصرف داخلی کشورهای عمده تولیدکننده است. هم‌اکنون رشد مصرف داخلی نفت در کشورهای خاورمیانه سالانه بیش از ۲ درصد است که این مقدار از متوسط جهانی بیشتر است. بدیهی است چنانچه کشورهای صنعتی

در کنترل مصرف و ضایعات گسترده‌ای که در کشورهای عمده تولیدکننده وجود دارد این کشورها را یاری نمایند، این همکاری منجر به عرضه نفت و گاز بیشتر به بازارهای بین‌المللی می‌شود. برخی از کشورهای صادرکننده نفت در نظر دارند تنوعی در منابع تأمین‌کننده انرژی مورد نیاز خود ایجاد کرده و از سایر انرژی‌های هم‌استفاده نمایند که این اقدام نیز می‌تواند منجر به عرضه نفت و گاز بیشتر به بازار شود. اما در مواردی برخی از کشورهای مصرف‌کننده به جای استقبال از این رویکرد با آن به مقابله برمی‌خیزند که نمونه آن رویکرد جمهوری اسلامی ایران در استفاده از انرژی اتمی و مقابله برخی از کشورهای مصرف‌کننده با آن است.

هم‌اکنون رشد سالانه مصرف انرژی در جمهوری اسلامی ایران ۴/۷-۴/۶ درصد می‌باشد که سهم رشد فرآورده‌های نفتی حدود ۳ درصد است. چنانچه تنوعی در ترکیب انرژی‌های مصرفی ایجاد نشود این موضوع به سرعت سهم مصرف داخلی از نفت تولیدی را افزایش داده و سهم صادرات کاهش خواهد یافت. از این رو استفاده از انرژی‌های دیگر و همچنین استفاده از تکنولوژی نوین برای تداوم نقش ایران در بازار

جدول شماره ۴ عرضه نفت مورد انتظار جهان در برهه ۲۰۳۰-۲۰۰۰

(میلیون بشکه در روز)

درصد متوسط رشد سالانه (2030-2000)	مقدار افزایش نسبت 2030 به 2000	2030	2020	2010	2000	
-0.1	-1.3	42.1	45.7	47.8	43.4	غیراوپک
-1.7	-8.4	12.8	16.3	19.8	21.2	OECD
0.9	7.1	29.3	29.4	28	22.2	Non-OECD
2.8	36.2	64.9	50.2	35.9	28.7	اوپک
3	30.4	51.4	37.8	26.5	21	اعضای خاورمیانه‌ای اوپک
1.3	5.8	13.5	12.4	9.4	7/7	سایر کشورهای اوپک
7/7	8/8	9/9	5.6	3	1/1	نفت غیرمرسوم
14.2	2.3	2.3	1/1	0.3	0/0	GTL
1.9	1.4	3.1	2.6	2/2	1.7	اضافه پالایشی
1.6	45	120	104	88/8	75	کل عرضه
1.2		54.1	48.3	40.4	38.4	سهم اوپک (%)
1.4		42.9	36.4	29.8	28.1	سهم اعضای خاورمیانه‌ای اوپک (%)

منبع: IEA, World Energy Outlook, 2002

جدول شماره ۵. هزینه‌های دفاعی و نظامی خاورمیانه* (میلیون دلار)

درصد از کل	۲۰۰۲	درصد از کل	۲۰۰۱	درصد از کل	۱۹۸۵	
۵.۱	۲۹۷۰	۵	۳۱۲۸	۱.۱۰	۱۰۶۵	الجزایر
۰.۵	۳۱۲	۱	۳۲۵	۰.۲۳	۲۲۳	بحرین
۵.۴	۳۱۲۱	۵	۳۱۱۱	۳.۲۲	۳۶۱۷	مصر
۸.۴	۲۸۶۵	۵	۳۱۲۸	۸.۲۵	۷۹۵۲	ایران
—	—	—	—	۱۹.۳۷	۱۸۶۶۲	عراق
۱۶.۳	۹۳۳۷	۱۶	۹۸۵۷	۱۱.۹۰	۱۱۲۶۸	اسرائیل
۱.۵	۸۴۲	۱	۷۶۷	۰.۹۵	۹۱۵	اردن
۵.۷	۳۲۹۵	۵	۳۲۸۶	۲.۳۰	۲۲۱۵	کویت
۰.۹	۵۰۹	۱	۵۷۲	۰.۶۸	۱۷۲	لبنان
۰.۹	۵۳۱	۲	۹۷۲	۱.۲۱	۱۱۷۰	لیبی
۰.۶	۱۶	۰	۱۷	۰.۰۵	۲۶	موریتانی
۲.۳	۱۳۰۷	۲	۱۳۲۲	۱.۵۳	۱۲۷۵	مراکش
۳.۴	۲۵۶۸	۵	۲۸۰۹	۲.۹۷	۲۸۵۸	عمان
—	—	—	—	—	—	فلسطین
۳.۰	۱۷۲۱	۳	۱۶۲۹	۰.۲۷	۲۶۰	قطر
۳۶.۲	۲۰۹۸۱	۴۰	۲۲۰۷۶	۳۲.۶۸	۳۱۴۸۵	عربستان سعودی
۳.۱	۱۸۱۹	۳	۱۸۶۹	۸.۳۲	۸۰۱۲	سوریه
۰.۷	۳۸۲	۱	۳۱۳	۰.۴۹	۴۷۲	تونس
۲.۷	۲۷۰۶	۵	۲۷۸۱	۲.۹۱	۲۸۰۵	امارات متحده عربی
۰.۸	۲۸۶	۱	۵۲۱	۰.۵۰	۴۷۸	یمن
۱۰۰.۰	۵۷۸۹۲	۱۰۰	۶۰۵۲۲	۱۰۰	۹۶۳۲۶	کل

* محاسبه براساس دلار سال ۲۰۰۰ صورت گرفته است.

منبع: IISS, the Military Balance ۲۰۰۳

جدول شماره ۶. وابستگی به نفت وارداتی (درصد)

۲۰۲۵	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۱	
۶۸.۵	۶۲.۱	۶۰.۷	۵۵.۷	ایالات متحده آمریکا
۷۳.۲	۵۸.۸	۴۷.۵	۳۱.۵	چین
۹۹	۹۸.۷	۹۸.۶	۹۸.۵	ژاپن
۸۶.۹	۸۲.۴	۷۳.۶	۶۴.۷	سایر کشورهای آسیایی
۶۸.۶	۶۱.۸	۵۷.۷	۵۰.۱	اروپای غربی

منبع: Annual Energy Outlook ۲۰۰۳ US Department of Energy

جدول شماره ۷. واردات نفت آمریکا و منابع آن (میلیون بشکه در روز)

	۲۰۲۰	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۵	۲۰۰۲	۲۰۰۱	۲۰۰۰
کانادا	۱.۳۳	۱.۳۳	۱.۳۵	۱.۲۹	۱.۲۲	۱.۲۲	۱.۳۳
مکزیک	۱.۵۰	۱.۴۵	۱.۴۷	۱.۴۱	۱.۴۰	۱.۳۳	۱.۳۱
دریای شمال	۰.۴۹	۰.۵۵	۰.۶۱	۰.۵۵	۰.۵۳	۰.۵۱	۰.۶۰
اوپک	۶.۶۱	۵.۹۷	۵.۹۱	۵.۳۹	۷.۷۹	۴.۴۲	۴.۵۶
آمریکای لاتین	۱.۸۲	۱.۷۶	۱.۷۰	۱.۶۱	۱.۳۱	۱.۲۸	۱.۲۲
آفریقای شمالی	۰.۰۸	۰.۰۹	۰.۱۱	۰.۰۶	۰.۰۴	۰.۰۳	۰.۰۱
آفریقای غربی	۰.۸۸	۰.۸۵	۰.۸۸	۰.۸۸	۰.۷۲	۰.۷۲	۰.۸۸
اندونزی	۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۰۸	۰.۰۴
خلیج فارس	۲.۳۱	۲.۲۰	۲.۱۷	۲.۸۷	۲.۵۱	۲.۳۳	۲.۳۱
سایر کشورهای خاورمیانه	۰.۵۸	۰.۶۰	۰.۶۷	۰.۶۷	۰.۶۲	۰.۵۶	۰.۵۸
سایر کشورهای آفریقا	۰.۹۵	۰.۹۱	۰.۹۳	۰.۸۷	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۵۰
سایر کشورهای آسیا	۰.۲۴	۰.۲۵	۰.۲۶	۰.۲۲	۰.۱۹	۰.۱۹	۰.۱۵

منبع: EIA, Annual Energy Outlook ۲۰۰۲

این سازمان در مسیر سراسیبه سقوط حرکت می نماید؛ اما از آن زمان تاکنون اوپک به رهبری اعضای خاورمیانه ای خود با ارائه عملکردی قابل قبول نشان داده که نه تنها در شرایط ضعف قرار ندارد بلکه یکی از موفق ترین برهه های خود را طی می کند که این عملکرد به طور یقین علاوه بر اینکه در جهت منافع تولیدکنندگان نفت بوده بلکه منافع مصرف کنندگان را نیز از نظر به دور نداشته است.

در برهه سقوط قیمت های اخیر این سازمان با کاهش های پی در پی تولید ابتدا قیمت های نفت را از حالت یک رقمی خارج کرد و سپس با تعیین محدود قیمت ۲۸-۲۲ دلار به عنوان هدف قیمتی خود استحکام بی نظیری در بازار نفت حکم فرما نمود. عملکرد این سازمان نشان می دهد از زمان تعیین محدود قیمت تاکنون اغلب اوقات قیمت های جهانی نفت در محدوده مورد نظر اوپک در نوسان بوده است ضمن اینکه در این برهه حوادث مهمی در منطقه خاورمیانه، آمریکای لاتین (ونزوئلا) و آفریقا (نیجریه) به وقوع پیوسته که متناسب با قطع عرضه نفت از مناطق مختلف اعضای خاورمیانه ای اوپک با استفاده از ظرفیت مازاد خود خلاء ناشی از این کمبودها را بخوبی برطرف کردند. اگرچه در مواقعی اوپک با کاهش مقطعی عرضه خود مانع از کاهش قیمت ها شده اما در مواقع

می شود چشمان نگران مصرف کننده فقط به منطقه خاورمیانه دوخته می شود. آنان انتظار دارند با کمترین هزینه و در کوتاه ترین زمان خلاء ایجاد شده در بازار نفت توسط تولیدکنندگان عمده خلیج فارس برطرف شود. بدیهی است چنانچه اوپک محدودیت تولید را لغو کند اولاً؛ ثبات قیمت های نفت بشدت آسیب خواهد دید و این امر آسیب های جدی به کشورهای تولیدکننده و مصرف کننده وارد خواهد کرد. ثانیاً سرمایه گذاری و ظرفیت سازی و طرح های توسعه ای در بخش بالادستی جهان متوقف خواهد شد که این امر تأمین نیاز آتی نفت جهان را به خطر خواهد افکند. ثالثاً به دلیل کاهش شدید درآمدهای نفتی، واردات کشورهای صادرکننده نفت از کشورهای دیگر بشدت تنزل خواهد کرد. نتیجه اینکه علیرغم اتهامات واهی، اوپک و به طور مشخص اعضای خاورمیانه ای این سازمان نقش برجسته ای در ثبات بازار نفت ایفاء می کنند که در شرایط بحرانی بازار نفت اعم از افزایش یا کاهش شدید قیمت ها اهمیت این نقش بر همگان آشکار شده است.

نکته هفتم: اوپک حافظ منافع تولیدکنندگان و مصرف کنندگان

در سال ۱۹۹۸ که قیمت های نفت بشدت سقوط کرد، بسیاری از صاحب نظران معتقد بودند که اوپک کارایی خود را از دست داده و

نفت ضروری است.

نکته ششم: صادرکنندگان خاورمیانه عامل ثبات در بازار نفت

کشورهای عمده مصرف کننده از یکسو مسئولیت امنیت عرضه نفت را متوجه اوپک می دانند و از سوی دیگر این سازمان را به اتهامات واهی از جمله دخالت در بازار نفت متهم می کنند. آنها معتقدند اوپک با محدود کردن تولید و سهمیه بندی اعضای در بازار نفت دخالت می کند. اما سؤالی که مطرح می شود این است که اگر اوپک از ظرفیت مازاد برخوردار نباشد و همچون سایر تولیدکنندگان غیر اوپک با تمامی توان تولید کند با چه ابزاری موفق به حفظ امنیت عرضه در بازار نفت خواهد شد؟ همچنین در شرایط اضطراری همچون سال های ۱۹۹۰، ۲۰۰۲ و ۲۰۰۳ که به دلیل قطع عرضه یک یا چند صادرکننده مهم نفت بازار بشدت به عرضه بیشتر نفت نیازمند بود عرضه اضافی از چه منبعی باید صورت می گرفت؟

هم اکنون در میان صادرکنندگان عمده نفت جهان تنها اوپک دارای ظرفیت مازاد است و بخش اعظم ظرفیت مازاد اوپک نیز در کشورهای خاورمیانه قرار دارد (جدول شماره ۹). به عبارت دیگر کشورهای عمده تولیدکننده نفت خاورمیانه ضامن اصلی امنیت عرضه نفت جهان می باشند زیرا در شرایط غیرعادی که جریان نفت کشور یا منطقه ای دچار اختلال

جدول شماره ۸. تجارت جهانی نفت براساس سناریوی مبناء در سالهای ۲۰۲۵-۲۰۰۱
(میلیون بشکه در روز)

کل	کشورهای غیرصنعتی				کشورهای صنعتی				کل
	کل	سایر نقاط جهان	چین	منطقه پاسفیک	کل	آسیا	اروپای غربی	آمریکای شمالی	
۲۰۰۱									
۲۲.۸	۸.۸	۱.۹	۱.۹	۶	۱۶.۱	۴.۶	۵.۵	۶.۱	اوپک
۱۶.۹	۷.۲	۱.۵	۰.۹	۴.۸	۹.۷	۴.۱	۲.۷	۲.۹	خلیج فارس
۴۱.۳	۱۱	۵.۸	۲.۱	۴	۲۰.۳	۱.۶	۱۱.۸	۶.۹	غیر اوپک
۵۶.۳	۱۹.۷	۷.۸	۲	۱۰	۳۶.۵	۶.۲	۱۷.۳	۱۳	کل واردات
۲۰۲۵									
۵۲.۷	۲۵.۶	۶	۵.۹	۱۳.۶	۲۷.۱	۶.۷	۸.۷	۱۱.۸	اوپک
۳۵.۸	۱۹.۶	۵	۵.۲	۹.۳	۱۳.۲	۶	۴.۵	۵.۷	خلیج فارس
۴۲	۱۲.۵	۵.۱	۱.۸	۵.۵	۲۹.۵	۱.۵	۱۱.۵	۱۶.۵	غیر اوپک
۹۳.۶	۴۸.۱	۱۱.۲	۷.۸	۱۹.۱	۵۶.۶	۸.۱	۲۰.۲	۲۸.۳	کل واردات

منبع: Energy Information Administration International Energy Outlook ۲۰۰۳

جهانی تا سال ۲۰۳۰ حدود ۶۵ میلیون بشکه در روز باید در این منطقه ظرفیت سازی شود، اما موانع موجود نظیر تشنجات سیاسی و نظامی و فقدان تمایل لازم سرمایه گذاری در این منطقه و عدم حمایت های لازم مصرف کنندگان عمده (نظیر حمایت های فنی و اقتصادی)، تحقق این هدف را بسیار دشوار می نماید. با توجه به نیازهای کنونی و آتی مصرف کنندگان به نفت و گاز این منطقه لازم است هرچه زودتر بسترهای لازم برای اجراء و توسعه طرح های مربوطه فراهم شود. بدیهی است بدون همکاری نزدیک مصرف کنندگان عمده و تولیدکنندگان خاورمیانه دستیابی به هدف یادشده غیرممکن خواهد بود به عنوان نخستین اقدام ضروری است به تشنجات سیاسی. نظامی منطقه که اغلب ریشه های آنها در خارج از منطقه قرار دارد خاتمه داده شده و شرایط مناسب برای اجرای طرح های عظیم و گسترده در صنعت نفت منطقه فراهم شود. متأسفانه در سال های اخیر بالعکس شرایط سیاسی منطقه با اقدامات سیاسی. نظامی برخی از کشورهای بزرگ مصرف کننده پیچیده تر

به طور کلی بررسی ها نشان می دهد که کشورهای مصرف کننده نفت بیش از عوامل دیگر از خلاء امنیت عرضه نفت نگران هستند و این نگرانی را تا حدود قابل قبولی اوپک و بویژه اعضای خاورمیانه ای آن برطرف کرده اند؛ اما سؤال اصلی این است که چرا برخی از مصرف کنندگان و بویژه سازمان حامی مصرف کنندگان یعنی آژانس بین المللی انرژی (IEA) به طرق مختلف اوپک را به باد انتقاد می گیرند؟

خلاصه و جمع بندی

اهمیت خاورمیانه از نظر اقتصادی. سیاسی و استراتژیک بر کسی پوشیده نیست. نقش این منطقه در تأمین نیازهای جهانی نفت و گاز بسیار حساس و تعیین کننده است. بررسی های کارشناسی بیانگر آن است که این نقش در آینده مهمتر و حساس تر خواهد شد. براساس پیش بینی های صورت گرفته این منطقه بخش اعظم نیازهای آتی نفت جهان را می بایست پاسخگو باشد؛ اما زمینه های لازم برای ایفای چنین نقش مهم و حساسی باید هرچه زودتر فراهم شود؛ با در نظر گرفتن افت سالیانه تولید این منطقه و نیازهای

دیگر با افزایش عرضه از افزایش بی رویه قیمت ها نیز جلوگیری کرده است به گونه ای که در برهه حمله نظامی آمریکا به عراق که صاحب نظران پیش بینی می کردند قیمت های نفتی بشدت افزایش خواهد یافت اوپک با لغو سهمیه بندی به اعضا اجازه داد با حداکثر توان خود به تولید مبادرت نمایند تا هرگونه کمبود در بازار نفت برطرف گشته و عوامل سودجو فرصت بهره برداری از این فرصت را به دست نیاورند. همچنین اوپک با برقراری سهمیه بندی پس از عادی شدن نسبی شرایط مدیریت بازار را مجدداً با توجه به شرایط عرضه و تقاضا اعمال نمود. به طور کلی اوپک و بویژه اعضای خاورمیانه ای آن به کرات بر این نکته تأکید نموده اند که هرگونه خلاء و کمبود در بازار نفت را برطرف خواهند کرد. هم اکنون در سایه عملکرد موفق اوپک در سال های اخیر علاوه بر اینکه درآمد صادرکنندگان نفت بهبود یافته بلکه سرمایه های بین المللی که بتدریج از صنعت نفت فاصله می گرفت مجدداً به صنعت نفت بازگشته و سرمایه گذاری در صنعت نفت رونق مناسبی یافته است.

شده و امیدواری‌ها برای تفاهم پیرامون مشکلات موجود ضعیف تر شده است.

سازمان اوپک با رهبری کشورهای خارومیانه‌ای این سازمان در سال‌های اخیر اقدامات سودمندی هم در جهت ثبات بازار نفت به عمل آورده و هم امنیت عرضه را علیرغم حوادث بسیار مهمی که در سال‌های اخیر به وقوع پیوسته برقرار نموده و مانع از ایجاد هرگونه کمبود در بازار نفت شده است. متأسفانه علیرغم عملکرد مناسب سازمان اوپک (بوژه در سال‌های اخیر) این سازمان توسط مصرف کنندگان و سازمان‌های وابسته به آنان همواره مورد انتقاد قرار می‌گیرد. در حالی‌که آنان باید به این سؤالات پاسخ دهند که آیا بدون حضور مؤثر اوپک نظم کنونی بازار نفت از هم گسیخته نخواهد شد؟ آیا بدون حضور اوپک در بازار نفت دستیابی به امنیت عرضه امکان پذیر خواهد بود؟ اگرچنانچه اوپک نیز همچون سایر

تولیدکنندگان بدون توجه به تعادل بازار با حداکثر توان تولید نماید آیا گروه دیگری از تولیدکنندگان مسئولیت و نقش اوپک را به عهده خواهند گرفت؟

نتیجه اینکه، سازمان اوپک با رهبری کشورهای خارومیانه‌ای آن با مدیریت ظرفیت‌های تولیدی خود هم در جهت ثبات بازار نفت حرکت می‌نماید (که این امر باعث تقویت بنیه مالی کشورهای تولیدکننده شده و انگیزه سرمایه‌گذاران در این بخش را تقویت نموده است) و هم امنیت عرضه را برای مصرف کنندگان ممکن ساخته‌اند. بدیهی است ادامه ایفای چنین نقش حساس و ایجاد ظرفیت‌های جدید برای پاسخگویی نیازهای آتی در گرو همکاری صمیمانه تولیدکنندگان این منطقه و مصرف کنندگان عمده است و الا با تداوم مشکلات کنونی منطقه خارومیانه نه تنها انتظارات مصرف کنندگان از این منطقه برآورده نخواهد شد بلکه با پیچیده‌تر شدن

اوضاع خارومیانه شرایط بتدریج به معمایی تبدیل خواهد شد که حل آن بسادگی امکان پذیر نخواهد بود.

* رئیس گروه پژوهشی اوپک و کشورهای عمده تولیدکننده و مصرف‌کننده نفت و گاز، مؤسسه مطالعات بین‌المللی انرژی
منابع:

- 1 - BP Statistical Review of World Energy Jun 2003
- 2 - OPEC Annual Statistical Bulletin, 2001
- 3 - Hetco
- 4 - Journal of Econometrics Vol. 113, April 2003
- 5 - Hetco
- 6 - IISS, The Military Balance, 2003
- 7 - Iran Energy Balance, 2001
- 8 - EIA, Annual Energy Outlook, 2002
- 9 - World Energy Investment Outlook, Published by IEA, 4 November 2003
- 10 - OPEC OIL Market Monthly Report

جدول شماره ۹. ظرفیت مازاد اوپک

(میلیون بشکه در روز)

ظرفیت مازاد اعضا خلیج فارسی اوپک	اوت ۲۰۰۳		
	کل ظرفیت مازاد	عربستان سعودی	ایران
۱.۰۹	۱.۰۹	۹.۷۰	۸.۶۱
۰.۱۰	۰.۱۰	۳.۸۵	۳.۷۵
۰.۰۰	۰.۰۰	۱.۱۵	۱.۱۵
۰.۲۲	۰.۲۲	۲.۳۵	۲.۱۳
۰.۱۸	۰.۱۸	۲.۴۵	۲.۲۷
۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۸۰	۰.۷۲
	۰.۰۵	۲.۵۵	۲.۵۰
	۰.۲۵	۲.۳۰	۲.۱۵
	۰.۰۵	۱.۰۵	۱.۰۰
	۰.۰۵	۱.۵۰	۱.۳۵
	۰.۰۰	۱.۲۰	۱.۲۰
۱.۶۵	۲.۰۵	۲۹.۰۰	۲۶.۹۵

منبع: Hetco